

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِهِمْ
وَعَلَى مَنْ تَرْضَى مِنْ خَلْقِكَ إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

دکتر سید حسین عبادی

تحلیل محتوای کتاب های درسی

دکتر سید حسین عبادی

پایه نهم
۱۳۹۹

[دکتر
عبادی]

تحلیل محتوای کتاب های درسی

دکتر سید حسین عبادی

پاییز ۱۳۹۹

[دکتر
عبادی]

کتاب درسی و نظام آموزشی

جایگاه کتاب درسی در نظام‌های آموزشی

کتاب درسی چیست و انواع آن کدام‌اند؟ چه کارکردهایی دارد و چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد تا این کارکردها تحقق یابند؟ چه نقشی در کلاس درس دارد؟ تلاش شده است که با پاسخگویی به این پرسش‌ها، جایگاه کتاب درسی در نظام‌های آموزشی روشن شود.

اهمیت کتاب درسی

اهمیت کتاب درسی

از دیدگاهی نظام‌مند (سیستمی)، هر نظام آموزشی دارای چهار عنصر درونداد، فرایند، برون‌داد و بازخورد است. بر همین اساس، اهمیت کتاب‌های درسی از جنبه‌های درونداد، فرایند و برون‌داد مورد توجه متخصصان است؛ برای مثال، کتاب‌های درسی به‌عنوان رسانه‌های آموزشی - که دربردارنده بخش مهمی از برنامه‌های درسی هستند - یکی از مهم‌ترین دروندادهای نظام‌های آموزشی به حساب می‌آیند (پینگل^۲، ۲۰۱۰). از طرف دیگر، فرایند در هر نظام آموزشی از تعامل بین دروندادها به وجود می‌آید و کتاب‌های درسی در تعامل با دروندادهای دیگر نقش مهمی در فرایند یاددهی و یادگیری ایفا می‌کنند (نوریان، بهرامیان، ۱۳۹۳).

معلمان و کتاب درسی

معلمان از کتاب درسی به عنوان منبع اصلی محتوا، برنامه درسی و ابزار اصلی تدریس در تعیین و جهت‌دهی فعالیت‌های یادگیری دانش‌آموزان استفاده می‌کنند (سیکوروا، ۲۰۱۱). از جنبه تأثیرگذاری بر بروندهای نظام آموزشی، یونسکو (۲۰۰۵) اعلام می‌کند که کتاب‌های درسی و مواد یادگیری قابلیت انتقال دانش، ایجاد مهارت‌ها و شکل‌دهی به شیوه تعامل فراگیرنده با جهان را دارند. همچنین، منابع اطلاعاتی معتبری برای پایین‌ترین تا بالاترین سطح آموزشی در کلاس درس، آزمایشگاه و مراکز یادگیری اجتماعی هستند.

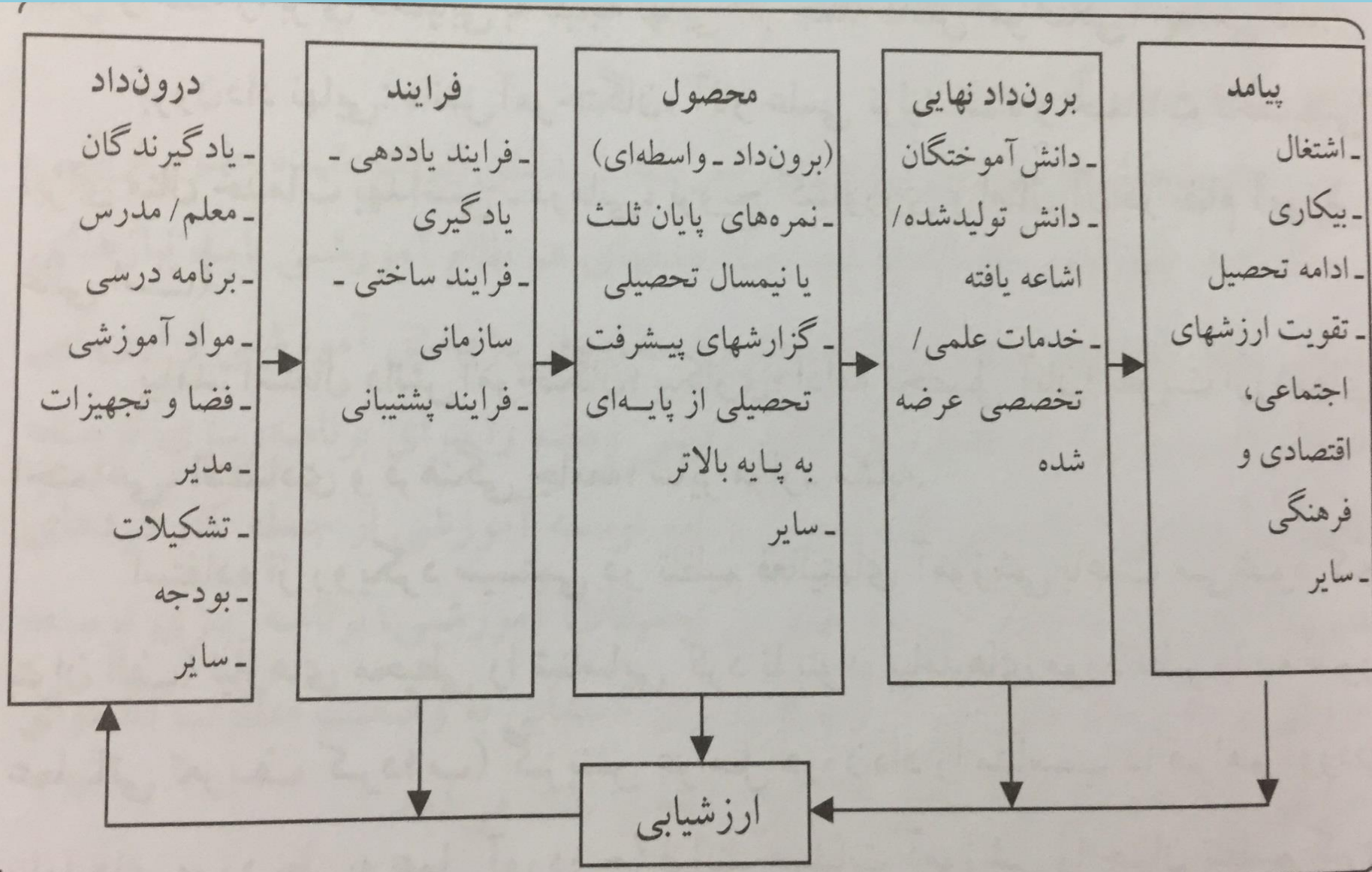
معلمان و کتاب درسی

کتاب درسی تنها به عنوان ابزاری برای آموزش مطرح نیست بلکه کاربرد گسترده آن در مدارس، دانش آموزان را در معرض عقاید، ایده‌ها و افکار گوناگونی قرار می‌دهد (ویتکر، ۲۰۰۰). کتاب‌های درسی در هر سطح و با هر موضوع می‌توانند به عنوان ابزار اولیه شکل‌دهی به نگرش‌ها و رفتارها عمل کنند (یونسکو، ۲۰۰۵). این نگرش‌ها و رفتارها گسترده وسیعی از زندگی فردی، اجتماعی، دینی، اقتصادی و فرهنگی فراگیرندگان را تحت تأثیر قرار می‌دهند. به این ترتیب، می‌توان گفت که کتاب درسی پیام‌های مربوط به درست و غلط، زیبا و زشت را ارائه می‌دهد و در مجموع، ایده‌ال‌های جامعه و دستورالعمل‌ها را منتقل می‌کند. (مک‌کیب، ۲۰۱۱). همچنین قوی‌ترین ابزار برای کمک به ایجاد نگرش مطلوب در کودکان است. این رسانه قابلیت زیادی برای انتقال فرهنگ و ارزش‌ها دارد و در تکوین و توسعه هویت جنسیتی کودکان و نوجوانان نقش مهمی ایفا می‌کند (سومالاتا ۲۰۰۴ و فروتن، ۱۳۸۹).

نظام آموزشی

تعریف کتاب درسی

تعاریف گوناگونی از کتاب درسی ارائه شده است، در «دایرةالمعارف تعلیم و تربیت^۱» (۲۰۰۸) تعریف کتاب درسی آمده است: «یک تعریف متداول آن است که کتاب درسی اثر چاپ شده‌ای است که برای یک دوره و یا سال تحصیلی مهیا می‌گردد و در بردارنده حقایق و ایده‌ها درباره یک موضوع خاص است.»

طبق تعریف دیگری که یونسکو (۲۰۰۵) ارائه داده، کتاب درسی وسیله اصلی یادگیری است که برای دستیابی به مجموعه خاصی از نتایج آموزشی طراحی شده و شامل متن، تصویر و یا متن همراه تصویر است و به‌طور سنتی مجموعه‌ای چاپی است که آسان‌سازی توالی فعالیت‌های یادگیری را هدایت و راهنمایی می‌کند.

در بعضی از تعاریف، منظور از کتاب درسی هر کتابی است که در کلاس درس از آن استفاده می‌شود. ولی بیشتر تعاریف تأکید دارند که کتاب درسی تنها به کتاب‌هایی اطلاق می‌گردد که برای مقاصد آموزشی نوشته شده و انتشار یافته‌اند. اغلب محققان نیز کتاب‌هایی را کتاب درسی می‌دانند که به‌طور خاص برای استفاده در موقعیت‌های آموزشی نوشته شده‌اند (میک، ۲۰۰۰). در تعاریف جدیدتر، کتاب درسی تنها شامل اطلاعات نیست بلکه در بردارنده اطلاعات و فعالیت‌هایی است که برای دستیابی دانش‌آموز به نتایج یادگیری ضروری هستند.

تعریف کتاب درسی

گاهی کتاب درسی به بسته یادگیری نیز اطلاق می‌شود که شامل یک مجموعه وسایل کمکی یادگیری شامل کتاب اصلی، کتاب کار، کتاب معلم، سی‌دی‌های آموزشی و ... است (میک، ۲۰۰۰).

قدر مسلم آن است که کتاب درسی بخشی از گروه بزرگ‌تری به نام رسانه‌های آموزشی و به‌طور خاص‌تر بخشی از رسانه‌های آموزشی چاپی است. رسانه‌های آموزشی چاپی عبارت‌اند از: کتاب‌های درسی راهنمای معلم، راهنمای دانش‌آموز، کتاب کار دانش‌آموز، نقشه، کتاب لغت، مجله، روزنامه، نمودار و پوسترها (مهلابا، ۲۰۰۶).

کتاب های درسی الکترونیک

مفهوم کتاب الکترونیکی از حدود چهل سال پیش مطرح شد. در مراحل اولیه، همان کتاب های چاپی بدون هیچ تغییری و از طریق عکس برداری و یا حروف چاپی (تایپ) به شکل دیجیتال (مجازی) درمی آمد. اما در سال های بعد، اشکال پیشرفته تری از این نوع کتاب ها تولید شد. امروزه کتاب های درسی الکترونیکی دارای قابلیت هایی همچون لغت نامه، تلفظ، ویدیو، صدا، تصاویر متحرک و حتی شبیه سازهای تعاملی است تا فراگیرندگان بتوانند با روش های دیگری غیر از خواندن، با این رسانه تعامل برقرار کنند (سان و فلورز، ۲۰۱۲).

نوآوری ها در زمینه کتاب های درسی الکترونیکی به سرعت در حال توسعه است اما اعتقاد عمومی بر آن است که رسانه های مبتنی بر چاپ، به ویژه کتاب درسی، هنوز هم از نظر اقتصادی بهترین گزینه برای فراگیرندگان و معلمان هستند (میک، ۲۰۰۰). طبق گزارش دفتر آموزشی یونسکو در هنگ کنگ (۲۰۰۹) «به رغم محبوبیت آموزش های الکترونیکی، کتاب های درسی چاپی رسانه مهمی برای یادگیری دانش آموزان و تدریس در کلاس های درس هستند». همچنین نتایج تحقیق نلسون^۴ (۲۰۰۸)

تاریخچه کتاب های درسی

هزاران سال پیش در مصر و ماوراءالنهر، فراگیرندگان برای یادگیری قواعد کلی اخلاقی و تمرین عملی امور اخلاقی متون مربوط به آنها را رونویسی می کردند (نیوتن^۱، ۱۹۹۰). بنابراین آنچه در تاریخ ثبت شده، از زمانی که نوشتن و اشکالی از آموزش به وجود آمده است، کتاب های درسی نیز به گونه های مختلف وجود داشته اند، از رسانه هایی همچون لوحه های گلی^۲ و کتیبه ها^۳ گرفته تا کتاب هایی با تولید انبوه (دایرة المعارف تعلیم و تربیت، ۲۰۰۸). اسناد و شواهدی وجود دارد که نشان می دهد کتاب های درسی در یونان، روم، چین، هند، مصر و سایر تمدن های اولیه مورد استفاده قرار می گرفته است (همان). از جمله این اسناد می توان به لوحه های گلی دوران کوروش در ایران باستان اشاره کرد. در قرن نوزدهم و با اختراع ماشین چاپ کتاب های درسی به راحتی و با سرعت بیشتری تولید شدند. پیش از آن، کتاب های درسی در دسترس عده کمی از مردم بودند. توانایی تولید انواع کتاب های درسی امکان آموزش برای افراد بیشتری را فراهم کرد. در سرتاسر قرن های نوزدهم و بیستم کتاب های درسی ابزار اصلی تدریس برنامه درسی بودند و ابزاری برای سازماندهی و ارائه دانش به حساب می آمدند

تاریخچه کتاب های درسی در ایران

در نظام جدید آموزش و پرورش ایران، نخستین کتاب های درسی را مترجمان و استادان خارجی دارالفنون از روی یادداشت های خود و یا ترجمه کتاب های همراهشان، تدوین و در چاپخانه دارالفنون به صورت چاپ سنگی تولید کردند؛ چاپخانه ای که در سال ۱۲۳۶ شمسی تأسیس گردید (گلپایگانی، ۱۳۷۱).

نخستین مشکلی که در تهیه کتاب های درسی وجود داشت، ترجمه اصطلاحات علمی بود که معادل فارسی نداشتند. نخستین کتاب هایی که در آن سال ها به چاپ رسیدند عبارت بودند از: «میزان الحساب» نوشته موسیو کریشش و ترجمه محمدزکی میرزا مازندرانی (۱۲۳۶)، «فیزیک» نوشته کریشش نمساری (اتریشی) ترجمه محمد میرزا زکی مازندرانی (۱۲۳۶)، «تشریح بدن الانسان» نوشته پولاک (۱۲۳۲)، «زبده الابدان» نوشته شلمیر فلمنکی (۱۲۴۱)، «زبده الحکمه»

تاریخچه کتاب های درسی در ایران

نخستین کتاب های درسی ابتدایی را حسن رشدیه (م ۱۳۷۶ - ۱۲۶۷ ق) نوشت و به چاپ رساند. از او ۲۷ کتاب چاپ شده موجود است؛ از جمله:

- «بدایة التعلیم» این کتاب را در سه جلد برای نوآموزان سال اول ابتدایی نوشته است؛ جلد اول برای دو ماه اول، جلد دوم و سوم برای پنج ماه آخر.
- «نهایة التعلیم»، جلد اول درس فارسی و جلد دوم شامل مطالب علمی.
- «کفایة التعلیم»، برای آموزش املائی فارسی.
- «هدایة التعلیم»، برای تربیت معلم.
- «اخلاق» برای شش کلاس دبستان.

رشدیه این کتاب ها را با هزینه خود چاپ می کرد و در اختیار دانش آموزان قرار می داد. نخستین مدرسه متوسطه ایران به نام «مدرسه علمیه» در سال ۱۲۷۵ شمسی تأسیس شد. در این مدرسه، دروس ادبی، فیزیک، شیمی، ریاضی و طبیعی تدریس می گردید. در اوایل، کتاب درسی خاصی برای تدریس وجود نداشت و معلمان، آنچه را از استادان دارالفنون یاد گرفته بودند، در قالب جزوه هایی به دانش آموزان تدریس می کردند اما به مرور و با گسترش مدارس و افزایش دانش آموزان، کتاب های درسی جدید نیز تألیف و چاپ شدند در سال ۱۳۰۰ شمسی، مؤلفان موظف شدند کتاب های درسی را مطابق برنامه های اعلام شده از سوی وزارت معارف تألیف کنند. در سال ۱۳۱۷ تألیف کتاب های درسی به عهده کمیته های تخصصی گذاشته شد.

تاریخچه کتاب های درسی در ایران

در سال ۱۳۴۱ «سازمان کتاب های درسی ایران» با هدف به عهده گرفتن تألیف و چاپ کتاب های درسی توسط وزارت فرهنگ وقت تشکیل شد. در اساسنامه این سازمان آمده است: «کتاب های درسی ایران باید با توجه به سنن مذهبی، علمی، فرهنگی، ملی و نیازمندی های حال و آینده کشور بر مبنای آخرین و صحیح ترین اطلاعات علمی و متناسب با اصول تعلیم و تربیت و استعداد دانش آموزان در سال ها و مراحل مختلف تحصیل و رعایت نظم طبیعی و منطقی و همراه با تصاویر لازم آماده گردد و سادگی و روانی عبارات و هماهنگی اصطلاحات علمی و املائی واحد صحیح و اصول نقطه گذاری در آنها ملحوظ گردد».

کارکردهای کتاب های درسی

هدف کتاب های درسی پشتیبانی از معلمان و فراگیرندگان در فرایند یادگیری است (لیتز^۴ ۲۰۰۱). نوع پشتیبانی مورد نیاز معلمان و دانش آموزان با یکدیگر تفاوت دارد؛ برای مثال، معلمان نیاز دارند بدانند که چگونه مفاهیم جدید را ارائه کنند. در حالی که فراگیرندگان نیازمند آن هستند که مفاهیم را بفهمند و به کارگیرند. بدین منظور، برای کتاب های درسی کارکردهایی تعیین می شود تا بتوانند پشتیبانی های مورد نیاز دانش آموزان و معلمان را به خوبی تأمین کنند.

کارکردهای یاد شده را زمانی می توان از کتاب درسی انتظار داشت که در تدوین، طراحی و تولید آن ویژگی هایی در نظر گرفته شود. البته باید به این نکته مهم توجه نمود که وجود این ویژگی ها در کتاب درسی فقط یکی از عوامل تحقق کارکردهای کتاب درسی در عمل است.

کارکردهای کتاب های درسی برای دانش آموزان

- ✓ آنها را به یادگیری تشویق می کند؛
 - ✓ موضوعات علمی مورد نیاز آنها را ارائه می دهد؛
 - ✓ یادگیری دانش آموزان را هدایت می کند؛
 - ✓ آنها را در مسیر کسب راهبردهای شناختی هدایت می نماید.
- کارکردهای کتاب درسی برای معلمان عبارت اند از:
- ✓ کمک به برنامه ریزی و تدریس
 - ✓ کمک به رشد حرفه ای معلمان.
- کارکردهای عمومی کتاب درسی نیز عبارت اند از:
- ✓ همراهی با رسانه های آموزشی دیگر
 - ✓ متمایز کردن (توجه به تفاوت های فردی دانش آموزان)
 - ✓ تسهیل آموزش ارزش ها.

